

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Досліджено взаємозв'язок ефективності функціонування та соціально-економічної безпеки аграрних підприємств, здійснено оцінку, діагностику, планування та прогноз на майбутнє результатів господарської діяльності, що формують основу соціально-економічної безпеки аграрних підприємств.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, аграрні підприємства, ефективність, функціонування, взаємозв'язок, оцінка, діагностика.

Summary. The interrelation of the efficiency of functioning and the socio-economic security of agricultural enterprises was studied; assessment, diagnostics, planning and forecast for the future of the results of economic activities, which form the basis of the socio-economic security of agricultural enterprises, were carried out.

Key words: socio-economic security, agrarian enterprises, efficiency, functioning, interconnection, estimation, diagnostics.

Постановка проблеми. У менеджменті функціонування й розвитку аграрних підприємств центральне місце повинна займати їх соціально-економічна безпека. Адже безпека означає саму можливість бути. Саме вона забезпечує ринкові позиції, ефективність, конкурентоспроможність, потенціал господарювання, джерела позитивних змін на перспективу. Її досягнення та зміцнення визначають стратегію управління, прийняття тактичних управлінських рішень. Проте основу соціально-економічної безпеки формують фактичні результати господарської діяльності. Тому доцільно здійснювати їх оцінку, діагностику, планування й прогноз на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління соціально-економічною безпекою аграрних підприємств тією або іншою мірою досліджувались у роботах А. Барановського, А. Берлач, З. Верналій, Б. Губського, А. Городецького, М. Ігнатенка, О. Користіна, М. Корецького, Л. Мармуль, Ю. Пахомова, В. Похилюка, І. Романюк, Н. Рунчевої, А. Стівчатого, В. Третьяка, В. Шлемко та інших відомих науковців. Проте питання соціально-економічної безпеки у зв'язку з фактичними показниками ефективності господарювання агроформувань, особливо великих за розмірами, досліджені недостатньо. Між тим саме вони формують основні стратегічні підходи при прийнятті відповідних управлінських рішень, впливають на соціально-еконо-

мічну безпеку агросфери та національну безпеку країни у цілому.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку ефективності функціонування та соціально-економічної безпеки аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що за роки незалежності великі аграрні підприємства мали тенденції до зміцнення конкурентних ринкових позицій, нарощування ресурсів і капіталів, збільшення обсягів виробництва [1, с. 57]. За досліджуваний період основні обсяги виробництва, й особливо експорту продовольчої продукції взагалі, змістились у сектор великих агроформувань. Функціонування особистих селянських господарств (ОСГ) послабило негативні наслідки економічної кризи розпаду колективних господарств, стало основним джерелом поповнення бюджету селянських сімей і забезпечення продуктами харчування як міського, так і сільського населення. Аналіз тенденцій останніх років свідчить, що за часткою в структурі виробництва валової продукції сільського господарства починаючи з 2012 р. перевагу отримали сільськогосподарські підприємства (табл. 1).

Аналізуючи дані табл. 1, варто зазначити, що сільськогосподарськими підприємствами у 2015 р. вироблено 54,0 % валової продукції сільського господарства, у тому числі 58,6 % продукції рослинництва та 43,5 % — тваринництва. Господарствами населення у 2015 р. вироблено,

© В. К. Антошкін, 2018

Бібліографія ДСТУ:

Антошкін В. К. Взаємозв'язок ефективності функціонування та соціально-економічної безпеки аграрних підприємств / В. К. Антошкін // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2018. — № 3 (43). — С. 47–53.

References (APA):

Antoshkin, V. K. (2018). *Vzaiemozviazok efektyvnosti funktsionuvannia ta sotsialno-ekonomichnoi bezpeky ahrarnykh pidpryiemstv* [Interconnection of effective functioning and socio-economic security of agribusiness]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 3 (43), 47–53 (in Ukr.).

Таблиця 1

Структура виробництва валової продукції сільського господарства (за категоріями господарств, %)¹

Показники	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2012	2013	2014	2015
Сільськогосподарські підприємства								
Валова продукція — усього	70,4	54,1	38,4	40,5	48,3	51,8	50,7	54,0
у тому числі продукція рослинництва	81,1	63,5	49,3	48,6	53,6	56,7	55	58,6
продукція тваринництва	59,2	41,1	21,0	26,2	38,8	40,6	41,8	43,5
Господарства населення								
Валова продукція — усього	29,6	45,9	61,6	59,5	51,7	48,2	49,3	46,0
у тому числі продукція рослинництва	18,9	36,5	50,7	51,4	46,4	43,3	45,0	41,4
продукція тваринництва	40,8	58,9	79,0	73,8	61,2	59,4	58,2	56,5

відповідно, 46,0 %, у тому числі продукції рослинництва — 41,4 % та продукції тваринництва — 56,5 %. У структурі валової продукції за сільськогосподарськими підприємствами у 2015 р. (табл. 2) найбільший відсоток належав недержавним сільськогосподарським підприємствам (господарським товариствам, приватним підприємствам, виробничим кооперативам) — 53,0 %.

Стосовно рентабельності сільськогосподарського виробництва аграрних підприємств, то статистичні дані свідчать про те, що серед недержавних підприємств більш рентабельними є приватні підприємства (34,2 %) та господарські товариства (26,4 %). Нижчий рівень рентабельності мають державні підприємства (4,2 %). У розрізі за видами продукції рослинництва у

Таблиця 2

Валова продукція сільського господарства за основними групами виробників у 2015 р.²

Показники	Валова продукція		у тому числі			
			продукція рослинництва		продукція тваринництва	
	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку
Усі категорії господарств	252859,0	100,0	175895,2	100,0	76963,8	100,0
Сільськогосподарські підприємства	136590,9	54,0	103127,8	58,6	33463,1	43,5
у тому числі: державні сільськогосподарські підприємства	2554,5	1,0	2048,9	1,2	505,6	0,7
недержавні сільськогосподарські підприємства	134036,4	53,0	101078,9	57,4	32957,5	42,8
з них фермерські господарства	19091,4	7,6	17695,3	10,1	1396,1	1,8
Господарства населення	116268,1	46,0	72767,4	41,4	43500,7	56,5

структурі виробництва зберігається тенденція переважання вирощування зернових та зернобобових культур, цукрових буряків, соняшника. Так, у 2017 р. цей показник становив відповідно 78,1 %, 91,3 %, 75,0 %. При вирощуванні картоплі, овочів, плодів і ягід провідні позиції займають господарства населення, а саме: відповідно 96,7 %, 85,7 %, 81,6 %.

Визначальним фактором, що впливає на обсяги виробництва продукції тваринництва, є поголів'я тварин. У динаміці за аналізований період спостерігається зменшення кількості великої рогатої худоби на сільськогосподарських підприємствах та в господарствах населення. У 2017 р.

цей показник становив 4646 тис. гол., що на 220 тис. гол. менше порівняно з 2013 р., на 433 тис. гол. — з 2010 р. та на 4778 тис. гол. — з 2000 р. Таким чином, період нарощування поголів'я пішов на спад, хіба що з 2012 р. темп скорочення значно сповільнився. Позначилися наслідки реструктуризації великих аграрних підприємств, зміни в системі ціноутворення й погіршення демографічної ситуації на селі.

Внаслідок трансформаційних процесів та кардинальних змін у структурі виробництва сільськогосподарської продукції відбулося зміщення основної частини поголів'я сільськогосподарських тварин усіх видів у селянські господарства.

¹ Сільське господарство України: статистичний збірник 2014 р. — К., 2018. — 249 с.

² Сільське господарство України: статистичний збірник 2017 р. — К., 2018. — 249 с.

Так, на початок липня 2015 р. населення утримувало 71,1 % від загальної кількості великої рогатої худоби, свиней — 53,7 %, овець і кіз — 86,8 %, а також 51,7 % птиці всіх видів. Проте останніми роками намітилась тенденція до зменшення поголів'я ВРХ, зокрема корів, і в цьому секторі (у 2017 р. — на 36,3 % порівняно з початком 2000 р., та на 3,0 % — порівняно з початком 2012 р.). Хоча господарства населення й надалі залишаються основними виробниками молока (у 2017 р. — 77,7 %).

Тенденції пореформеного періоду суттєво вплинули на економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 3).

Чистий прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції зріс на 56,0 % у 2014 р. порівняно з 2012 р. та у 4,6 разів — порівняно з 2010 р. Сільське господарство за рівнем рентабельності стало прибутковим (у 2017 р. — 20,5 %). Найбільш рентабельними видами продукції рослинництва останніми роками є соняшник (у 2014 р. — 45,8 %), виноград (72,6 %), цукрові буряки (15,7 %). Щодо продукції тваринництва, то тут можна виокремити лише виробництво яєць, рівень рентабельності яких у 2014 р. становив 52,6 %. Виробництво всіх інших видів продукції тваринництва, зокрема м'яса ВРХ, свиней, птиці, овець та кіз, вовни, оцінюється як збиткове. Дуже низький показник

Таблиця 3

Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства¹

Показники	Роки					2017 р. у % до 2012 р.
	2010	2011	2012	2015	2017	
Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	5744,3	7576,4	17253,4	25904,3	26960,8	156,3
Підприємства, які одержали чистий прибуток у % до загальної кількості	71,1	69,2	69,4	83,4	78,6	113,3
фінансовий результат, млн. грн.	11745,0	13961,6	22099,5	30938,4	33716,7	160,6
Підприємства, які одержали чистий збиток у % до загальної кількості	28,9	30,8	30,6	16,6	21,4	69,9
фінансовий результат, млн. грн.	6000,7	6385,2	4846,1	5034,1	6755,9	139,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	7,7	8,7	17,5	18,8	20,5	117,1
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	1806	1906	2239	2633	3023	135

рентабельності виробництва молока (у 2017 р. — лише 2,3 %).

Залежно від форм власності Господарським кодексом України передбачено функціонування підприємств таких видів: приватне підприємство; підприємство колективної власності; комунальне підприємство; державне підприємство; підприємство, засноване на змішаній формі власності. Організаційно-правова форма підприємств визначається умовами об'єднання капіталу власників та мірою відповідальності кожного з них. Станом на 01.01.2017 р. в Україні функціонувало 55 866 сільськогосподарських суб'єктів господарювання. У структурі сільськогосподарських підприємств України 14,5 % припадає на господарські товариства, 7,5 — на приватні підприємства, 1,6 % — на виробничі кооперативи і лише 0,5 % займають державні підприємства.

У вітчизняній системі господарювання набуло розвитку фермерство. Частка фермерських господарств у структурі сільськогосподарських підприємств України за організаційно-правовими формами господарювання у 2017 р. становила 72,9 %. Станом на 01.01. 2017 р. у власності та користуванні 40 676 фермерських господарств було 4389,4 тис. га сільськогосподарських угідь. Най-

більша кількість господарств налічується в Одеській — 3,5 тис. господарств, Миколаївській — 3,9, Дніпропетровській — 3,3 тис. господарств, Херсонській та Кіровоградській областях, найменша — у Чернігівській, Івано-Франківській, Рівненській та Волинській областях.

Аналізуючи структуру сучасних сільськогосподарських підприємств в Україні, можна стверджувати, що більшість з них мають невелику площу землекористування. У 2017 р. налічувалося 27 270 сільськогосподарських підприємств з площею сільськогосподарських угідь до 50 га, що становить 48,8 % від їх загальної кількості (рис. 1). Ці підприємства в цілому використовували 625,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Разом з тим на 334 сільськогосподарських підприємствах (0,6 % від загальної їх кількості) використовувалося понад 7,0 га сільськогосподарських земель.

Ці підприємства в цілому використовували 22,2 % від загальної площі сільськогосподарських угідь. З одного боку, це сприяє підвищенню ефективності сільськогосподарської діяльності, адже на великих площах можна раціональніше використовувати земельні ресурси, підвищувати культуру землеробства та впроваджувати новітні досягнення науково-технічного прогресу [2, с. 264].

¹ Сільське господарство України: статистичний збірник 2013 року. — К., 2018. — 386 с.

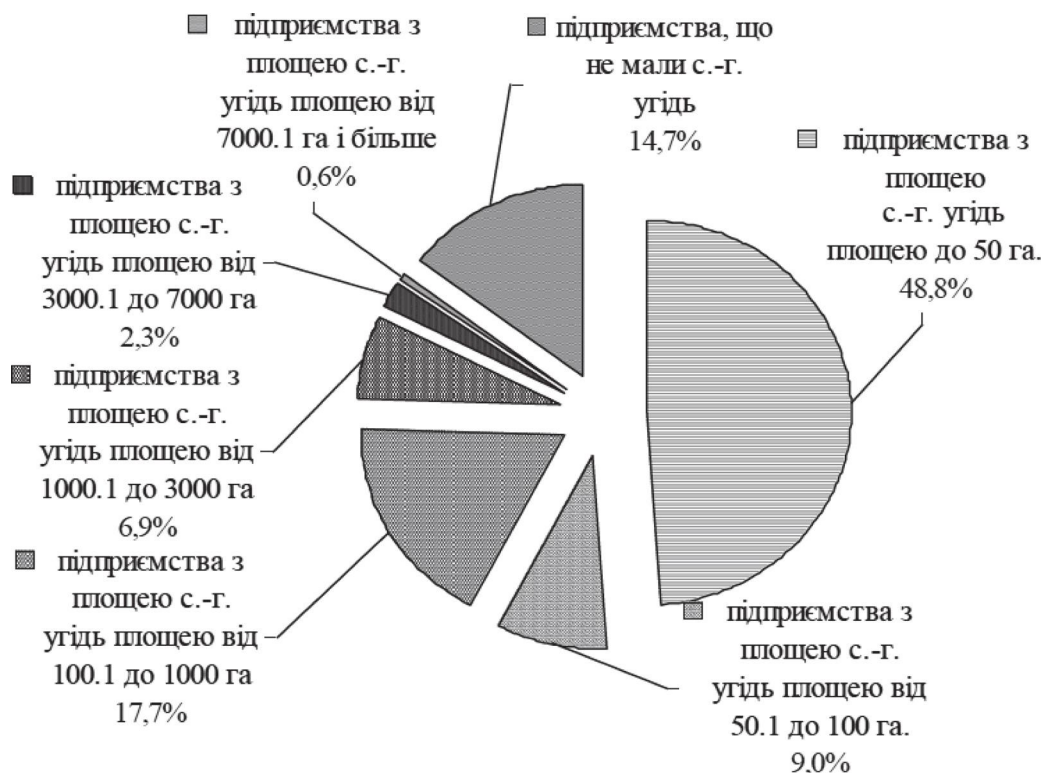

Рис. 1. Питома вага сільськогосподарських підприємств за площею угідь у загальній кількості агроформувань у 2017 р. (розраховано за даними Державної служби статистики України, 2018 р.)

З іншого ж — найчастіше такі землекористувачі не зацікавлені у розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, де розташовані земельні площі, та найманні місцевих жителів, оскільки виконання технологічних операцій потребує нині незначної кількості працівників високої кваліфікації, які вже працюють у таких агроформуваннях.

Таким чином, у структурі виробників сільськогосподарської продукції як окрему категорію слід виокремлювати формування корпоративного типу (агрохолдинги, вертикально інтегровані структури тощо), які займають панівне становище щодо господарств населення. Нерівноправність у взаємовідносинах між ними проявляється у монополізації корпоративним сектором ринків ресурсів, особливо фінансових, каналів збуту продукції ланцюгів доданої вартості), вигідних цін, засобів державної підтримки і впливу на формування державної аграрної політики [3, с. 48].

Маючи значно більші фінансові можливості, агрохолдинги впевнено й поступово витісняють з ринку оренди землі певну кількість дрібних аграрних підприємств і приватних фермерів, які не можуть з ними конкурувати. Тому вони не мають, по суті, конкурентних загроз для своєї безпеки. Натомість фермери часто змушені змінювати свою спеціалізацію, переходити від вирощування високопродуктивних і рентабельних зернових і технічних культур до ризикованого вирощування овочів, фруктів, ягід, заповнюючи ринкову нішу

трудомісткої і навіть органічної продукції, виробництво якої в сучасних умовах ще має певні резерви для таких формувань.

Однак слід враховувати й інше: значна кількість сільськогосподарської землі в окремих районах країни взагалі не оброблюється, й використання саме таких земельних ділянок агрохолдингами є позитивним фактором. Разом з тим характерною негативною особливістю господарювання агрохолдингів є неповний обробіток контрольованих земель, що свідчить про накопичення земельних активів з метою подальшого перепродажу, а не агровиробництва. Так, за даними Eavex Capital, зібрана площа в 2012 р. становила у ТОВ «Лендком» 39 тис. га (52,7 % від загальної), у ПрАТ «Сільськогосподарська виробнича фірма «Агротон» — 127 тис. га (84,1 %), у ПАТ «Дакор-Вест» — 82 тис. га (77,4 %), у ТОВ «НВФ «Сінтал-Д» — 87 тис. га (86,1 %) тощо [4].

Беззаперечною перевагою агрохолдингів у контексті соціально-економічної безпеки є й те, що в них досягається реальна інтеграція сільськогосподарського та переробного й харчового виробництв, а також зберігання, товаропросування, реалізації (у т. ч. внутрішньої) та збуту готової продукції, що, у свою чергу, дає змогу оптимізувати фінансові потоки між названими видами діяльності. Іншим важливим аспектом діяльності агрохолдингів є їх можливість забезпечення необхідної якості сільськогосподарської та харчової

продукції завдяки застосуванню інновацій у виробництві й переробці продукції сільського господарства, можливостей контролю за дотриманням технології на всіх етапах агропромислового відтворення [5, с. 67].

Проте, як свідчить практика, мова йде про так звані «власні інституційні конкурентні переваги» у плані ринкових позицій й монопольного становища на аграрних ринках. Використовуючи податкові пільги та інші преференції, передбачені вітчизняним законодавством для сільського господарства в цілому, ці господарські структури повною мірою привласнюють і використовують додаткову вартість, яка мала б стати джерелом повноцінного відтворення природних і соціальних ресурсів сільської місцевості, поліпшення якості життєвого середовища, але, насправді, «вимивається» із села. Проте прибутки сьогоднішні через виснаження ресурсів обернуться і вже обертаються збитками завтрашніми. Отже, можна говорити про приховані ризики такого стратегічного підходу у менеджменті здійснення соціально-економічної безпеки аграрних підприємств.

Під дією ринкових чинників, в Україні вже склалася чітка структура виробництва сільськогосподарської продукції, в якій корпоративні (у т. ч. сільськогосподарські підприємства) та господарства населення зайняли свої ніші [6]. Як було зазначено, корпоративні господарства виробляють найбільш комерційно привабливі та експортоорієнтовані види продукції, зокрема картоплю, овочі, плоди, молоко тощо, орієнтуючись на продовольче самозабезпечення та наповнення внутрішнього продовольчого ринку, а дрібні виробники маловигідні й трудомісткі.

Великомасштабна концентрація землекористування на основі нарощування площ орендованих земель, яка активізувалася після 2004 р., свідчить про створення нових та розширення існуючих агрохолдингів, вертикально та горизонтально інтегрованих структур, до складу яких входять не лише аграрні формування, а також переробні підприємства, елеватори, транспортні й торговельні організації, наукові установи тощо. У 2013 р., за різними оцінками, в Україні функціонувало 75 агрохолдингів. У сукупності вони контролюють близько 6 млн. га, або майже 18,5 % площі ріллі в Україні, у тому числі понад 30 % ріллі сільськогосподарських підприємств. За прогнозами, у 2015–2016 рр. агрохолдинги планували зростання землекористування ще на 2–3 млн. га. Більш за все сільськогосподарських земель (понад половина) контролюється холдингами в Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій і Чернівецькій областях. У десяти областях Центральної, Західної та Східної України ця частка коливається від 25 до 50 %, найменше — до 10 % у Закарпатській, Одеській і Запорізькій областях.

Найбільші за розмірами землекористування агрохолдинги (від 400 до 600 тис. га) розміщують своє виробництво у найпривабливіших для сільського господарства регіонах — Полтавській, Вінницькій, Хмельницькій, Сумській і Чернівецькій областях; від 200 до 400 тис. га — у Черкаській, Харківській, Тернопільській, Донецькій і Житомирській областях.

З огляду на вищезазначене, постала необхідність формування нової системи соціально-економічних відносин на селі, яка б врегулювала такі проблеми: скорочення кількості сільськогосподарських підприємств як юридичних осіб, втрата для більшості сільських жителів місця роботи, ненадходження до місцевих бюджетів податкових та інших платежів від підприємств, що припинили своє існування, відсутність фінансування на створення та підтримку сільської інфраструктури, яке здійснювали сільськогосподарські підприємства (дороги, дитячі садки і школи, будинки культури, фельдшерсько-акушерські пункти тощо). Реальне та приховане безробіття веде до знецінення людського капіталу та погіршення його якісних характеристик, породжує загальну міграцію населення й подальшу деформацію його статевікової структури, посилює знелюднення сіл [7, с. 227].

Серед господарств населення посилюється розшарування за обсягом використовуваних ресурсів і характером діяльності за рахунок зменшення прошарку сільських домогосподарств проміжного (споживчо-товарного) типу, зростають частки господарств, які виробляють продукцію лише для продовольчого самозабезпечення або виробництво яких набуває переважно товарного спрямування, досягаючи світових критеріїв відповідності фермерським господарствам.

Отже, соціоекономічна модернізація аграрного сектору України має забезпечити доступ усіх категорій агровиробників та інших верств сільського населення до економічних вигод від зростання в аграрному секторі та диверсифікації сільської економіки через сприяння сільським громадам у реалізації прагнень до включення в національну та міжнародну ринкову систему на основі нових інституційних механізмів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, що ґрунтується на оптимальному поєднанні діяльності сільськогосподарських підприємств та господарств сімейного типу, а також сільський розвиток на основі громад [8, с. 297].

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного виробництва полягає у створенні умов для зростання загального рівня продуктивності сектору на засадах сталості за гармонійного поєднання різних галузей сільського господарства і типів господарств (великих, серед-

ніх і малих), коли кожне з них займає найбільш притаманну йому ринкову нішу. Це поєднання має відкрити можливості для раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу, а також створення умов рівного доступу виробників до техніко-технологічних та організаційних інновацій, фінансів, ринкової інфраструктури, вигід від експорту продукції. Такий підхід відкриває можливості повноцінного залучення сільського населення до подолання диспропорцій у сільськогосподарському виробництві і, відповідно, збалансування на цій основі його продуктової та організаційної структур [9, с. 205].

Нині актуальним є питання щодо необхідності переведення частини ОСГ до категорії сімейних фермерських господарств, які повинні мати рівне законодавче поле для організації своєї діяльності й працювати в рівних податкових умовах. Для цього держава має запровадити такі економічні механізми й стимули, які б спонукали господарства населення реєструватися як сімейні фермерські господарства, створити пільгові умови реєстрації, спрощений облік і чітку прозору систему оподаткування, яка б демонструвала всі вигоди та перспективи цієї форми господарювання, що полягають у можливості отримувати ширший доступ до кредитних ресурсів, мати перспективи розвитку, технічного й технологічного оновлення, отримувати вищий дохід від збуту своєї продукції, стати основою відродження сільських територій [10, с. 114].

Формування сприятливого інституціонального середовища для розвитку малотоварних сімейних господарств потребує також створення умов для підвищення рівня людського та соціального капіталів сільських домогосподарств (зокрема через перебудову систем навчання, підготовки кадрів сільського господарства, дорадництва тощо), організаційних змін і вдосконалення діяльності органів державного регулювання аграрного сектору з метою розширення підтримки сімейних господарств.

Відзначені окремі тенденції розвитку аграрного виробництва свідчать про незавершеність процесу реформування аграрного сектору України, відсутність цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на забезпечення стабільності власного продовольчого ринку та завоювання конкурентних позицій на світових ринках продовольства [11, с. 58]. Незважаючи на специфіку галузі сільського господарства та її проблемні аспекти, варто зазначити, що саме аграрний сектор є важливою складовою економіки України, що визначатиме подальший розвиток трансформаційних та інтеграційних процесів у світовий простір.

Висновки. З огляду на ключову роль аграрного сектору в розвитку економічної діяльності України, постає нагальна потреба у формуванні соціально

спрямованої, адекватної сучасним вимогам стратегії розвитку аграрного сектору економіки України, здатної задовольнити потреби внутрішнього ринку й забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. У свою чергу, вітчизняний аграрний сектор має базуватися на його багатокладності, що на даному етапі розвитку потребує наявності різних категорій господарств (пріоритетність валоутворювальним господарствам), власники яких проживають у сільській місцевості, поєднують право на землю і працю на ній, а також — власні економічні інтереси та інтереси колективу із соціальною відповідальністю перед громадою.

Література

1. Економічна безпека суб'єктів підприємства : [навч. посіб.] / [М. І. Зубок, В. С. Рубців, С. М. Яременко, В. Г. Гусаров, Ю. В. Чернов] — К. : МФСА, 2012. — 226 с.
2. Користін О. Є. Економічна безпека: [навч. посіб.] / [О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.]; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. — К.: Правова єдність, 2010. — 367 с.
3. Мармуль Л. О. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою аграрних та харчових підприємств / Л. О. Мармуль, Т. Г. Величко, Л. П. Рогатіна // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2016. — № 2 (34). — С. 47–51.
4. Ігнатенко М. М. Облік, оцінка й діагностика фінансово-економічних результатів діяльності у стратегічному менеджменті підприємств і організацій [Електронний ресурс] / М. М. Ігнатенко, Л. О. Мармуль // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. — 2017. — Вип. 6 (11). — Режим доступу : <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr>.
5. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : [монографія] / [З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко]; за заг. ред. проф. З. С. Варналія. — К. : Знання України, 2011. — 299 с.
6. Жмуденко В. О. Оцінка проблем економічної безпеки в аграрній сфері [Електронний ресурс] / В. О. Жмуденко. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/2009_14/pdf/14_27.pdf.
7. Романюк І. А. Основні чинники та напрями інтенсифікації аграрного виробництва в сучасних умовах господарювання / І. А. Романюк // Наукові праці ПДАА. — 2015. — Вип. 2 (11). — С. 225–230.
8. Власюк О. С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О. С. Власюк. — К. : Академія фінансового управління, 2011. — 474 с.
9. Маслак О. І. Управління економічною безпекою підприємства на принципах забезпечення її раціонального рівня / О. І. Маслак, Н. Є. Гришко // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2013. — № 1. — С. 198–208.
10. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : [монографія] / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук; [за ред. Т. Г. Васильціва]. — Львів : Арал, 2012. — 386 с.
11. Рунчева Н. В. Управління розвитком корпоративних відносин в аграрній сфері економіки : [монографія] / Н. В. Рунчева. — Херсон : Айланта, 2017. — 362 с.

References

1. Zubok, M. I., Rubtsiv, V. S., Yaremenko, S. M., Husarov, V. H., Chernov, Yu. V. (2012). *Ekonomichna bezpeka sub'ektiv pidpriemnytstva* [Economic security of subjects of entrepreneurship]. Kyiv, MFSA Publ. (in Ukr).
2. Korystin, O. Ye., Baranovskyi, O. I., Herasymenko, L. V. (2010). *Ekonomichna bezpeka* [Economic security]. Kyiv, Pravova yednist, Publ. (in Ukr).
3. Marmul, L. O., Velychko, T. H., Rohatina, L. P. (2016). *Stratehichne upravlinnia finansovo-ekonomichnoi bezpekoiu ahrarnykh ta kharchovykh pidpriemstv* [Strategic management of financial and economic safety of agrarian and food businesses]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 2 (34), 47–51 (in Ukr).
4. Ihnatenko, M. M., Marmul, L. O. (2017). *Oblik, otsinka y diahnostyka finansovo-ekonomichnykh rezultativ diialnosti u stratehichnomu menedzhmenti pidpriemstv i orhanyzatsii* [Accounting, evaluation and diagnostics of financial and economic results of activities in the strategic management of enterprises and organizations]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 6 (11). Retrieved from <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr> (in Ukr).
5. Varnalii, Z. S., Burkaltseva, D. D., Caienko, O. S. (2011). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: problemy ta priorityety zmitsnennia* [Economic Security of Ukraine: Problems and Priorities for Strengthening] — Kyiv, Znannia Ukrainy Publ. (in Ukr).
6. Zhmudenko, V. O. *Otsinka problem ekonomichnoi bezpeky v ahrarnii sferi* [Assessment of the problems of economic security in the agrarian sector]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/2009_14/pdf/14_27.pdf (in Ukr).
7. Romaniuk, I. A. (2015). *Osnovni chynnyky ta napriamy intensyfikatsii ahrarnoho vyrobnytstva v suchasnykh umovakh hospodariuvannia* [Main factors and directions of intensification of agrarian production in modern economic conditions]. *Naukovi pratsi PDAA*, 2 (11), 225–230 (in Ukr).
8. Vlasiuk, O. S. (2011). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykrizovoho rehu-liuvannia* [Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation]. Kyiv, Akademiia finansovoho upravlinnia Publ. (in Ukr).
9. Maslak, O. I., Hryshko, N. Ye. (2013). *Upravlinnia ekonomichnoi bezpekoiu pidpriemstva na pryntsyakh zabezpechennia yii ratsionalnoho rivnia* [Management of economic safety of the enterprise on the principles of ensuring its rational level]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 1, 198–208 (in Ukr).
10. Vasylytsiv, T. H., Voloshyn, V. I., Boikevych, O. R., Karkavchuk, V. V. (2012). *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and mechanisms of provision]. Lviv, Aral Publ. (in Ukr).
11. Runcheva, N. V. (2017). *Upravlinnia rozvytkom korporatyvnykh vidnosyn v ahrarnii sferi ekonomiky* [Management of the development of corporate relations in the agrarian sector of the economy: monograph]. Kherson, Ailant Publ. (in Ukr).